

Wprowadzenie

Nie ma wątpliwości, że do najważniejszych problemów, przed którymi stają współczesne nauki prawne oraz filozofia, należą kwestie bioetyczne. Dotyczą one życia człowieka w jego różnych fazach, jak również zasad i granic stosowania technik medycznych oraz eksperymentów biologicznych włącznie z tymi, które zakładają wykorzystanie ludzkich embrionów. Działania takie są podejmowane coraz częściej. Dlatego próbujemy formułować kryteria rozpoznawania początków życia ludzkiego, a także uzgodnić zasady jego prawnej i moralnej ochrony. Gdy przechodzimy do bardziej konkretnych problemów, pytamy między innymi, czy embrionowi ludzkiemu przysługuje godność osoby od samego początku, czy też nabywa on takiego statusu w późniejszym stadium rozwoju, choćby po kilku dniach. Rozstrzygnięcie tej kwestii ma fundamentalne znaczenie dla innych pytań i wątpliwości z zakresu bioetyki, które wynikają z praktyki aktualnie prowadzonych laboratoryjnych badań w zakresie medycyny, a także biologii. Są to bowiem dziedziny, w których techniczne możliwości interwencji w różne etapy rozwoju na poziomie zygoty, embrionu i płodu daleko wykraczają poza świat naszych wyobrażeń, opartych na opowieściach o Golemie czy Frankensteinie. Wydaje się więc, że prawne i moralne uporządkowanie takich działań jest konieczne. Nie musimy dodawać, że jest to zadanie niezwykle trudne i skomplikowane. Materia przedmiotu wymaga wyjaśnień, które byłyby możliwe do zaakceptowania dla nauk przyrodniczych, przekonywające dla filozofii i teorii prawa, a także możliwie jasne dla prawodawców.

Oczywiście pytania o status embrionów nie są jedynymi w dziedzinie bioetyki. W praktyce współczesnej biologii i medycyny pojawiają się zagadnienia, które domagają się głębszego namysłu nad ludzką kondycją – jej przygodnością, osobową autonomią, psychofizyczną złożonością itp. Wymagają one nie tylko głębszego rozumienia, kim jest człowiek, ale przede wszystkim zmiany

perspektywy poznawczej, przejścia od badań partykularnych do refleksji uniwersalnej.

Ze względu na te pytania trudno przecenić wagę problematyki bioetycznej, analizowanej zarówno z punktu widzenia nauk przyrodniczych i medycznych, jak i norm moralnych oraz regulacji prawnych. Dodajmy też, że od kilkunastu lat omawiane zagadnienia stanowią przedmiot dyskusji publicznych, prowadzonych najczęściej przy okazji wydarzeń poruszających opinię społeczną. W rezultacie problematyka ta pojawia się w środkach masowego przekazu w postaci sporów, deklaracji światopoglądowych lub ideowych, które nie tyle prowadzą do wspólnego namysłu nad istotą i ramami czasowymi życia ludzkiego, ile utwierdzają podziały i konflikty oraz rozpowszechniają fałszywe stereotypy.

Na tle tego stanu rzeczy wspólna inicjatywa zorganizowania naukowej interdyscyplinarnej konferencji pt. „Badania z wykorzystaniem ludzkich embrionów jako problem etyczny i prawny”, podjęta w 2009 roku przez dwa warszawskie środowiska uniwersyteckie, była wydarzeniem niezwykłym i godnym zapamiętania. Konferencja została przygotowana w głównej mierze przez studentów, skupionych w kilku organizacjach: Kole Młodych przy Sekcji Polskiej Międzynarodowego Stowarzyszenia Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej (IVR), Kole Naukowym Studentów Filozofii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Kole Naukowym Etyki w Nauce Uniwersytetu Warszawskiego oraz Kole Naukowym Filozofii Prawa i Filozofii Społecznej działającym na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego. Opiekunami studentów byli niżej podpisani, a patronami honorowymi przedsięwzięcia: Dziekan Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego ks. prof. dr hab. Jan Krokos oraz Dziekan Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego prof. dr hab. Krzysztof Rączka. Organizacją konferencji oraz pomocą w pracach redakcyjnych nad książką powstałą w rezultacie konferencji zajmowała się Paulina Smulska (Uniwersytet Warszawski). Warto wreszcie podkreślić, że w spotkaniu filozofów, etyków, prawników i biologów, które miało miejsce 12 i 13 grudnia 2009 r., wzięli udział przedstawiciele nie tylko odrębnych dyscyplin naukowych, ale także różnych generacji uczonych, wśród których nie brakowało młodych badaczy.

Wynikiem dyskusji w trakcie konferencji, a także efektem badań prowadzonych w późniejszym czasie przez jej uczestników jest obecna książka – praca zbiorowa. Możemy wskazać trzy cele, jakie towarzyszyły redaktorom książki i autorom poszczególnych artykułów. Pierwszy polega na przeniesieniu pytań i kwestii spornych, obecnych w dyskusjach publicznych, na forum debaty naukowej z jej jasno określonymi procedurami językowymi i metodologicznymi. Drugim celem książki jest analiza pojęć i kryteriów ocen, a także interpretacja nurtów i stanowisk filozoficznych, prawnych oraz biologicznych, zajmujących się problemami bioetycznymi. Mogą one bowiem uzasadniać określone rozstrzygnięcia, a także pozwalają lepiej zrozumieć wagę etycznego i prawnego

aspektu statusu embrionu ludzkiego. Trzecim wreszcie celem przyjętym przez autorów książki jest wypracowanie wspólnych form dyskusji naukowej biologów, prawników i etyków, ogniskującej się wokół zagadnień bioetycznych.

Szukając odpowiedzi na pytania bioetyczne, wyodrębniono najważniejsze problemy, odnoszące się m.in. do początków życia osobowego i ich znaczenia etycznego oraz prawnego. Należało przy tym wskazać te wątki, które w danej dyscyplinie naukowej stanowią podstawowe przesłanki do refleksji nad pytaniem: od kiedy człowiek w swoim biologicznym rozwoju jest osobą, a także dlaczego twierdzimy, że przysługują mu odpowiednie prawa. Wyprowadzone z różnych nauk przesłanki i argumenty prowadziły do sformułowania odrębnych twierdzeń i wniosków. Oznaczało to polaryzację stanowisk, ale umożliwiło także zrozumienie, jakie drogi do nich prowadzą i jakie są ich źródła.

Próby całościowej analizy problematyki początków życia z uwzględnieniem odpowiedniej argumentacji dokonano przede wszystkim w czterech tekstach: filozofa – ks. prof. Jana Krokosa, teologa – ks. prof. Andrzeja Muszali, a także biologa – prof. Piotra P. Stępnia, oraz prawnika i filozofa zarazem – prof. Wojciecha Załuskiego. Ich wypowiedzi stanowią nie tylko wprowadzenie do dyskusji, ale pokazują także, jak można rozważać kwestie bioetyczne w obrębie różnych nauk oraz uzasadniać prezentowane stanowiska.

Celem pierwszego z wymienionych tekstów jest wskazanie znaczenia, jakie ma odpowiedź na pytanie: „Od kiedy ja – człowiek – istnieję?” z perspektywy metafizyki. Ks. prof. Jan Krokos (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego) zastanawia się, jakie konstytutywne cechy przysługują istniejącemu człowiekowi, które jednocześnie pozwalałyby przyjąć, że „terminy, charakterystyczne dla embriologii [...], są nazwami rozwoju osobniczego”. W ten sposób dociekamy, w jaki sposób badania naukowe stają się wiążące dla metafizyki zarówno w zakresie procedur, jak i pierwotnych pytań.

Drugi artykuł, autorstwa ks. prof. Andrzeja Muszali (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II), wskazuje źródła, znaczenie i konsekwencje głównych stanowisk, jakie występują na gruncie bioetyki. Lektura tego tekstu daje asumpt do refleksji nad tym, jakie racje stoją za określonymi twierdzeniami i ich etycznymi interpretacjami oraz co z nich praktycznie wynika.

Trzeci ważny głos w dyskusji należy do prof. Piotra P. Stępnia (Uniwersytet Warszawski), biologa. W swojej zwięzłej wypowiedzi autor stara się odnieść do najbardziej spornych kwestii związanych z przedmiotem konferencji. Przedstawiając najnowsze osiągnięcia w dziedzinie genetyki i embriologii eksperymentalnej, prof. Stępień stanowczo odrzuca wszelkie argumenty dowodzące osobowego statusu ludzkiego embrionu w jego wczesnych stadiach rozwoju. Ten sposób myślenia staje się swoistą antytezą, a może wyzwaniem, dla refleksji filozoficznej i teologicznej.

Oba punkty widzenia dopełnia artykuł dr. hab. Wojciecha Załuskiego (Uniwersytet Jagielloński), który zastanawia się nad tym, pod jakimi warunkami odpowiedzi na pytanie „Od kiedy człowiek jest osobą?” mogą być

uprawomocnione na podstawie biologicznej, psychologicznej i ontologicznej koncepcji osoby. Wskazuje przy tym, dlaczego nauki biologiczne mogą podważać tradycyjne sposoby rozumienia osoby ludzkiej, ale jednocześnie podkreśla, że nie musi to prowadzić do odrzucenia pojęcia osoby.

Realizując drugi cel konferencji, niektórzy autorzy skupili się z kolei na analizie pojęć i kryteriów ocen, a także interpretacji nurtów i stanowisk filozoficznych, prawnych oraz biologicznych, które uzasadniają określone rozstrzygnięcia. W niektórych tekstach (prof. Marioli Flis i prof. Romana Tokarczyka) sformułowano własne propozycje teoretycznego ujęcia tych zagadnień, odrębne od powszechnie przyjętych koncepcji i założeń. Prof. Mariola Flis (Uniwersytet Jagielloński) przeciwstawia personalistycznej koncepcji moralności współczesny model etyki dyskursu, biorąc pod uwagę nowożytny i współczesny przemiany w myśleniu moralnym i towarzyszących im standardach. Podobnie prof. Roman Tokarczyk (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej) poszukuje współczesnego, naukowego modelu refleksji, który utożsamia z biojursprudence. Integracyjny cel tak zakreślonej nowej dyscypliny nauk społecznych zmienia nie tylko położenie poszczególnych gałęzi nauki wobec siebie, ale pokazuje także nowe źródła refleksji i możliwe rozumienie bioetyki.

Z kolei prof. Tomasz Stawecki (Uniwersytet Warszawski) koncentruje swoje przemyślenia na aspekcie prawnym kwestii bioetycznych. Poszukując związków między prawem i moralnością, autor stara się wskazać, na czym polega specyfika prawa i zawodu prawnika oraz w jaki sposób prawnicy identyfikują prawo wobec innych systemów norm. W tym zakresie kluczowe znaczenie ma idea względnej autonomii prawa. Nie polega ona na przyjęciu skrajnego relatywizmu etycznego ani przekonania o czystej konwencjonalności prawa. Neguje też myślenie o prawie w kategoriach instrumentu realizacji naszych przekonań moralnych. Autor tego tekstu proponuje, aby za punkt wyjścia w kwestiach bioetycznych przyjąć perspektywę dyskursu i poszukiwania etycznego „wspólnego mianownika”, a nie postawy „jedynie słusznych poglądów”.

W grupie artykułów poświęconych poszczególnym stanowiskom bioetycznym można wyróżnić dwa bloki. Pierwszy dotyczy problemów związanych z filozoficznymi i etycznymi rozważaniami na temat godności osobowej. Zagadnienie to obejmuje nie tylko wiele kwestii filozoficznych, ale ma również swój wymiar prawny w postaci dokumentów międzynarodowych, na których opierają się współczesne demokracje, począwszy od Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r. i Paktów Praw Człowieka z 1966 r. W tekstach prof. Ewy Podrez (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego), ks. prof. Ryszarda Monia (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego), ks. prof. Pawła Mazanki (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego) oraz mgr. Piotra Blusa (Uniwersytet Warszawski) rozwinięte zostały różne aspekty godności osobowej i kategorie moralne, z którymi godność jest podwójnie związana jako norma i zasada etyczna oraz podstawa ludzkiej autonomii i wolności. Pojęcie godności nabiera różnych znaczeń i konotacji, a tym samym wymaga wyjaśnienia

z uwzględnieniem zmian, jakim podlega. W każdej etycznej dyskusji na temat początków życia ludzkiego pojawia się kryterium godności, które pełni podwójną rolę: aksjologiczną i normatywną. W trzech wskazanych wyżej artykułach pojęcie godności jest omawiane pod kątem zmian jego znaczenia (prof. Ewa Podrez), związków z autonomią i wolnością osobową (ks. prof. Ryszard Moń), a także roli w refleksji etycznej Karola Wojtyły (ks. prof. Paweł Mazanka). Wszystkie te teksty mogą stanowić podstawę dla zrozumienia sensu i roli pojęcia godności we współczesnej bioetyce.

Drugi z wyodrębnionych bloków obejmuje kilka tekstów, w których podejmowane są zagadnienia szczegółowe o teoretycznym lub praktycznym profilu. Niektóre z artykułów odnoszą się do konkretnych problemów i opowiadają się za jakimś jednoznacznym rozstrzygnięciem. Towarzyszą im praktyczne postulaty, oceny czy teoretyczne wnioski natury bardziej ogólnej. Są to przemyślenia, które, chociaż zawarte w części III książki, uzupełniają rozważania o charakterze podstawowym, czy to w sensie filozoficznym, czy metodologicznym. Taki właśnie sens ma wypowiedź Jakuba Nikodema (Uniwersytet Warszawski) dotycząca inżynierii genetycznej i niebezpieczeństwa dehumanizacji, jakim ta sfera badań może podlegać. Na ile niebezpieczeństwa takie są uzasadnione i gdzie mają swoje korzenie? Czy możemy zabezpieczyć się prawnie przed nimi? Czy osobowa autonomia chroni nas przed skutkami trwającej rewolucji biotechnologicznej? Odpowiedź na te pytania przynajmniej pośrednio przybliża tekst prof. Marka Smolaka (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza), który wskazuje znaczenie autonomii osobowej i jej koniecznych ograniczeń w praktycznym rozumowaniu prawniczym.

Z innej perspektywy problematykę tę kontynuuje dr Paweł Skuczyński (Uniwersytet Warszawski), próbując określić, co wyznacza postawę prawnika wobec zagadnień bioetycznych i jakie procedury interpretacyjne mają szczególne zastosowanie przy rozstrzyganiu kwestii bioetycznych. Warto też zastanowić się, jaki jest stosunek etyki lekarskiej do ludzkich embrionów, jakie badania i eksperymenty są na tym polu dopuszczalne, a jakie nie i dlaczego. Mgr Paulina Smulska (Uniwersytet Warszawski), zajmując się tymi zagadnieniami, wskazuje różne interpretacje, założenia i normy, jakie obowiązują w etyce lekarskiej, ich wpływ na kształt regulacji prawnych i przyjęte standardy, akcentując przy tym również konsekwencje praktyczne. Te i inne fakty pokazują, że nasz stosunek do rewolucji biotechnologicznej pod względem prawnym i etycznym jest zróżnicowany. Wreszcie inne z powtarzających się pytań, które pojawiają się w wielu konferencyjnych wystąpieniach, nawiązują do poszukiwania jakiegoś źródłowego, pierwotnego porządku moralnego. W tym też kierunku zmierzają rozważania mgr. Marcina Romanowicza (Uniwersytet Warszawski), który w prawach naturalnych znajduje takie podstawowe normy ludzkiego działania.

Dwa ostatnie artykuły z omawianego bloku odnoszą się wprost do aplikacji norm bioetycznych. Dr Leszek Bosek (Uniwersytet Warszawski) zajmuje się analizą Europejskiej Konwencji Bioetycznej i na tej podstawie wskazuje normy,

jakie przyjmuje się za obowiązujące w badaniach prowadzonych na embrionie ludzkim. Równie ciekawy i pouczający jest artykuł dr Tatiany Chauvin (Uniwersytet Warszawski) i mgr. Philippe'a Chauvina (Uniwersytet Warszawski), w którym opisano francuskie doświadczenia związane z badaniami nad embrionami ludzkimi. Autorzy komentują konkretne przepisy i ich zastosowanie w praktyce.

Do ważnych wniosków referencji i uczestnicy konferencji doszli, rozważając możliwości wypracowania wspólnych form dyskusji naukowej biologów, prawników i etyków. Z tej perspektywy znaczące wydaje się stwierdzenie ks. prof. Jana Krokosa, że „odpowiedź na pytanie o początek osobniczego życia człowieka wymaga [...] współdziałania biologii, która przynosi materiał empiryczny, i filozofii, która powinna go poddać krytycznej analizie, określając status empiryczny twierdzeń biologicznych, i odsłonić ukrytą w nich ontologię”. Stanowisko takie nie pozostaje przy tym w sprzeczności z opinią prof. Piotra P. Stępnia, który zaznacza, że „należy zapomnieć o kategoriach «momentu poczęcia», czyli chwili uzyskania statusu osoby. W świetle przedstawionych wyżej badań naukowych takie kategorie utraciły swoją ważność [...]. W szczególności należy unikać narzucania ogółowi społeczeństwa restryktywnych poglądów jednej opcji światopoglądowej”. Z pewnością określony światopogląd nie może być wyłączną podstawą rozstrzygnięcia kwestii bioetycznych, podobnie jak biologia czy filozofia rozpatrywane osobno nie są w stanie sformułować racjonalnej teorii o początkach osobowego życia. Może właśnie tutaj otwiera się pole otwartego dyskursu, którego rolę podkreśla m.in. prof. Mariola Flis, pisząc, że „sama formalna zasada dyskursu ma charakter normatywny i jest projekcją pewnej doniosłej moralnie formy współżycia. [...] Zgodnie z etyką dyskursu powinność to nałożenie przymusu samemu sobie i samozobowiązanie, które o tyle tylko ma źródło poza podmiotem, że sam podmiot jest w stanie patrzeć na siebie z perspektywy «uogólnionego drugiego», umie się rozdzielić i przez to patrzeć na siebie oczyma abstrakcyjnych innych”.

Przedstawiając szerokiemu gronu Czytelników wspomniane wyżej zagadnienia, autorzy i redaktorzy niniejszego tomu mają nadzieję, że zebrany i przedstawiony materiał naukowy pozwala nie tylko wskazać najważniejsze dylematy moralne w dziedzinie bioetyki, ale także poddać analizie ich prawną interpretację i naukowe podstawy. W ten sposób z jednej strony rozważania na temat etycznych i prawnych aspektów badań naukowych nad ludzkimi embrionami obejmują zarówno wymiar teoretyczny, jak i praktyczny. Nie zamykają one dalszej dyskusji, ale porządkują jej najważniejsze etyczne i prawne składniki, wiążąc je ze sobą, ale nie utożsamiając. Z drugiej strony pozbywamy się wątpliwości co do tego, że kwestie bioetyczne domagają się współpracy biologii, filozofii, etyki, teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych na wielu polach i poziomach. Nie oznacza to przy tym, że uzgodnienie różnych stanowisk jest łatwe ani że stanowiska te nie budzą kontrowersji. Nie ma wszakże innej drogi niż wspólna refleksja, pozwalająca się z takimi wyzwaniami zmierzyć.

Rozumiejąc społeczną wagę problemów bioetycznych, redaktorzy niniejszego tomu wyrażają serdeczne podziękowania władzom Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego oraz Radzie Kół Naukowych Uniwersytetu Warszawskiego za finansowe wsparcie, niezbędne dla wydania książki obejmującej niezwykle wartościowe i inspirujące materiały.

Wyrażamy też wdzięczność prof. dr. hab. Markowi Piechowiakowi za wnikliwą recenzję książki i liczne uwagi przedstawione pod adresem poszczególnych artykułów. Ogromną większość uwag Recenzenta autorzy tekstów i redaktorzy książki uwzględnili, przygotowując do druku poprawione wersje swoich wystąpień konferencyjnych. W kilku przypadkach zachowane jednak zostały pierwotne teksty artykułów lub konkretnych wypowiedzi, gdyż – pomimo ich kontrowersyjności – zdaniem redaktorów książki zasługują one na publiczne zaprezentowanie. W szczególności zdecydowaliśmy się zamieścić w książce artykuł prof. Marioli Flis, mimo że wzbudził on zasadnicze zastrzeżenia Recenzenta.

Oddając książkę do druku, dostrzegamy, że mimo kilku lat dyskusji nad problematyką bioetyczną zmiany prawne w tej dziedzinie są nieznaczne, a i społeczna świadomość możliwych oraz akceptowanych rozwiązań jest wciąż daleka od stanu, jaki byłby adekwatną odpowiedzią na wyzwania techniczne, polityczne i cywilizacyjne.

Ewa Podrez
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
Tomasz Stawecki
Uniwersytet Warszawski

Warszawa, czerwiec 2012 roku